

AZ ÓVODA LEHETŐSÉGEI A GYERMEKSZEGÉNYSÉG CSÖKKENTÉSÉBEN

MAGYARORSZÁGON MA 380 ezer óvodáskorú gyermek él. Különböző szociológiai kutatások és statisztikai adatgyűjtések ismételt bizonyítják, hogy az átlagosnál nagyobb a gyermekek körében a szegénység előfordulásának valószínűsége. A TÁRKI 2003-as adatai szerint a legkisebbek körében az átlagos nyolc százalékos szegénységi rátához képest tizennyolc százalék, vagyis két és félszeres a szegénység előfordulásának valószínűsége, a három- tizennyéves korcsoportban pedig kétszeres.

A gyermekszegénység mérőszámai és okai

Széles körű viták zajlanak tudományos műhelyekben és a laikus közvélemény körében is arról, kit is tekintünk szegénynek, mérhető-e s hogyan az emberek szegénysége.

Általában ismertebbek a szegénység relatív mérőszámai, melyek azt jelzik, hogy a népesség hányad részének jövedelme nem éri el a társadalomban átlagosnak, megszokottnak tekintett szintet, s marad el életminősége a társadalomban elfogadottnak tekintett színvonalától. A fent idézett gyermekszegénységi ráták ebbe a csoportba tartoznak.

Kevesebb szó esik az abszolút szegénységről, arról, ha az alapvető létfeltételek is hiányoznak. Különböző mérések és becslések szerint ilyen körülmények között él a népesség mintegy 6–8 százaléka, jelentős részük gyermekes család.

A kutatások azt is feltárták, milyen demográfiai-társadalmi tényezők jellemzik a szegénységben élő családokat. Bizonyított, hogy a háztartásban élő gyermekek számának emelkedésével nő a szegénység kockázata. Szociálpolitikai valamint oktatáspolitikai eszközökkel (pénzbeli támogatásokkal és szolgáltatásokkal) és a foglalkoztatáspolitikai család- és gyermekbarát jellegének erősítésével ez a kockázat csökkenthető. Ezen a téren jelentős változások történtek az elmúlt évtizedekben a fejlett országokhoz hasonlóan, nálunk is. Mindezek azonban sok helyütt kevésbé bizonyultak hatékonyak, csak azok az országok képesek eredményeket elérni a gyermekszegénység elleni küzdelemben, amelyek a foglalkoztatás, a munkabérek és a szociálpolitikai eszközök megfelelő és összehangolt együttesét alkalmazzák.

Magyarországon a gyermekek helyzete az elmúlt tizenöt évben elsősorban azért alakult kedvezőtlenül, mert a munkaerőpiaci helyzet drasztikus változásaival (foglalkoztatottak számának csökkenése, a munkanélküliek és álláskereső, illetve a

hivatalos munka világából tartósan kimaradók számának növekedése, valamint a bérek reálértékének csökkenése) párhuzamosan jelentősen veszítettek a családtagok körében igénybe vehető ellátások is reálértékükből.

A gyermekek jövedelmi helyzete, életminősége természetesen nem választható el az őket nevelő családokétól, s a hiányok halmozódása minden életkorban kritikus helyzetet hoz létre. Ám a gyermekkor annyiban is speciális szakasza az emberi életnek, hogy egy gyermeknek nincs ideje kivárni a feltételek javulását, neki a számára adott körülmények között kell(ene) egészségesen fejlődnie, a korának megfelelő érzelmi, értelmi és szociális érettséget elérnie. A szegénységben felnövekvő gyermekek azonban gyakran olyan tartós hátrányokat szenvednek el, melyek alapvetően meghatározzák és behatárolják későbbi lehetőségeiket is.

Ebben a tanulmányban a 3–5 éves, tehát óvodáskorú gyerekek helyzetével foglalkozunk. Több adatbázis alapján azoknak a gyerekeknek a helyzetét vizsgáljuk, akik olyan családokban nevelkednek, ahol az egy főre jutó jövedelem a vizsgálat évében nem érte el a segélyezési küszöböt, azaz a minimális nyugdíj értékét.¹

1. táblázat: A gyermeket nevelő háztartások néhány jellemzője (%)

	ILO-POV 2001-es minta	NKFP 2005-ös minta
A háztartás valamelyik felnőtt tagjának van főállásból származó jövedelme	54	30
A háztartás elmúlt havi összes jövedelme egyáltalán nem volt elegendő a megélhetéshez	67	64
Az elmúlt évben minden hónapban kifogytak a pénzből	75	74
Milyen kiadásokat érintett a pénzhiány?		
Élelmiszer	51	52
Rezsi	53	67
Felnőttek ruházódása	70	75
Gyerekek ruházódása	56	57
Felírt gyógyszerek kiváltása	40	41
Szükséges közlekedési kiadások	31	29
A kérdezett felnőtt véleménye szerint az ő háztartásuk egyértelműen szegény	38	68
A kérdezett felnőtt véleménye szerint az ő háztartásuk helyzete tovább fog romlani	32	40
N =	169	146

Nem célunk a gyerekeket nevelő háztartások szocio-demográfiai helyzetének részletes bemutatása. Az 1. táblázatban közölt adatokkal csupán azt szeretnénk jelezni, hogy a szegény népességben belül, a segélyezési küszöb alatti jövedelemmel rendelkező, 3–5 éves gyereket nevelő háztartások helyzete az elmúlt években romlott.

¹ Két adatbázist használtunk a helyzet felvázolásához:

ILO-POV kutatás: 2001-ben folyt a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal támogatásával, és a népesség alsó jövedelmi harmadában élők helyzetét vizsgálta.

NKFP szegénység kutatás: 2005-ben történt az adatfelvétel, amelynek fő célkitűzése a szegény háztartások helyzetében 2001 óta bekövetkezett változások elemzése volt.

Lényegesen csökkent azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol van főállásból származó rendszeres jövedelemmel rendelkező felnőtt, és jelentősen megnőtt a saját háztartását egyértelműen szegénynek minősítő válaszadók aránya. Lényeges és a gyermekek életére egyértelműen ható jelenség, hogy a 2005-ben megkérdezettek 40 százaléka sem pozitív változásra, sem a helyzet változatlanul maradására nem lát esélyt, egyértelműnek tartja annak további romlását.

A gyermekek szükségletei

A harmadik életév körül jelennek meg az első miért kérdések. A gyermekek eleinte arra kíváncsiak, hogy a dolgok miért olyanok, amilyenek, s inkább a felnőttekkel való kapcsolat létesítésére irányulnak, mint a világ tényleges megértésére. Ám a kérdések sora később bővül, s tartalmában is differenciálódik. „A mi házunk miért nem ilyen nagy?” „Nekünk miért nincs autónk?” „Miért nem veszél nekem ...?” „Évának van testvére/nagymamája ... nekem miért nincs?” „Zoli papája dolgozóba jár, az apu miért nem?” „Mi miért nem megyünk nyaralni?” Ilyen jellegű kérdést valószínűleg minden szülőnek feltesznek, s a válasz nem mindig egyértelmű és könnyű. A gyermek ezekből a válaszokból kezdi el érezni és megtanulni, hogy milyen a körülötte lévő világ és ebben hol van ő, hol van az ő helye. Miben más, mint a többiek, mi az, amit ezekből a másságokból el lehet fogadni (mert anyu és apu is elfogadja) és mi az, ami szégyellni, rejtegetni való (mert anyu és apu is szégyelli, nem akar beszélni róla, nem válaszol).

„Szemben a félelemmel – amelynek biológiai gyökerei is vannak –, a szégyen kizárólag társadalmi eredetű érzés. A gyermek önmagától nem szégyenkezik. Bizonyos korban a felnőttektől tanulja meg, hogy vannak dolgok, amikért szégyenkezni kell. ... a szégyen kínja sok tekintetben égetőbb, mint a félelemé ... a félelem elmúlik, utólag akár nevetni is lehet rajta, a szégyen kiegészíthetetlen foltot, eltörölhetetlen nyomot hagy az ember lelkében ... a közösség ad erős hangsúlyt a szégyennek.” (*Hermann & Hermann 1959*)

Eric Berne alapszükséglet elmélete szerint az ember három legfontosabb alapszükséglete a stimuláció, az elismerés és az időstruktúrák utáni éhség. „A stimulációra való éhség a külvilággal való érintkezés vágyát jelenti. Az érintkezés történhet tárgyakkal, állatokkal, más emberekkel, vagy az ember saját teste is képezheti az érintkezés tárgyát. Ezt az alapszükségletet egy széles skálájú tevékenységi területen lehet kielégíteni. Ide tartozik a játék, a sport, a barkácsolás, a tánc, a munka, a szexualitás, a táplálkozás, a dicséret simogatása és a büntetés pofonja is. (...) Az elismerés egy olyan alapszükséglet, mely nélkülözhetetlen a fejlődéshez, de egyúttal erős ösztönző is. (...) Az elismerés nélkül nem alakulhat ki bennünk az egészséges önbizalom, ez pedig elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a gyermeknek hite legyen a sikerben. (...) Az idő strukturálása teszi lehetővé, hogy az egyén fogódzót kapjon cselekvési opcióinak megtervezésében és biztonságot érezzen, értelmet adva a múltó időknek.” (*Berne 1994*). A hátrányos helyzetű családokban felnövekvő gyermekek interakciós mezője, tevékenységei, tárgyi környezete is szegényesebb. A kö-

rülményeik miatt is fáradt, frusztrált szülőknek talán kevésbé van erejük, figyelmük a gyermekük léte miatti örömet, iránta érzett szeretetüket érzékeltetni, szavakban is megfogalmazni, s a sok-sok feszültség közepette a csintalankodó, olykor agresszív vagy nyafogó, „hálátlan” gyermek könnyen válhat az élet nehézségei miatti düh célpontjává. Az óvodás korú gyermek gondolkodásában a múlt, jelen és jövő, a vágyak és a valóság összekeverednek, még nem tudja mikor volt a két hónappal ezelőtti és az sem nyugtatja meg, ha válaszként azt kapja: Majd holnap veszünk csokit. Az időnek ritmust, az életnek biztonságot nyújtó kereteket a tevékenységek (felkelés, reggeli, játék, levegőzés, ebéd, alvás stb.) meglehetősen állandóságot mutató egymásutánisága adja. Ezt törik meg az ünnepnapok, amikor szabad egy kicsit tovább fennmaradni, egy kirándulás miatt akár a délutáni alvás is elmaradhat. Ha kevés az ilyen kivételes alkalom, nehezebb az idővel való gazdálkodást, a tevékenységek megszervezését megtanulni.

„Míg a csecsemő- és kisgyermekkorban a képesség és készségek fejlődését a mozgás alapozza meg, az óvodás gyermek legfőbb tevékenysége a játék. Az óvodás gyermek jellemző játéka a fantáziajáték vagy más kifejezéssel szerepjáték. A kisóvodás számára a szerepjátékban a cselekvés a legfontosabb. (...) Négy-öt éves korban egyre nagyobb jelentősége lesz a szerepjátékokban a tárgyaknak. Ez az orvosos, postás játék ideje. Az orvosnak hallgatója van, receptet ír fel a betegnek, a postás levelezőlapot dob be a postaládába.” (Hoffmann, Horányi & Schödl 1998:78.) Ehhez pedig gyermek orvosi táska, hallgató, papír, ceruza, s a játékra kapható társak kellenek.

Ebben az életkorban fontos szerepet játszanak az ugyancsak drága ceruzák, füzetek, konstruáló és építőjátékok, társasjátékok. Ezek elősegítik a kreativitás és a logikai készség kibontakozását, a problémamegoldó készség fejlődését, a siker és kudarc, a győzelem és a veszteség érzésének megélését, a szabálytanulást.

A könyvek már nem csupán a fantázia világába vezetnek el, segítséget nyújthatnak a szüntelen miértek megválaszolásában, konkrét ismeretek nyújtásában. A hagyományos iskolarendszer nagyra értékeli a gyermekek ismeretkészségét, mintegy a gyermekek intelligencia szintje egyik mértékegységének tartja. És a későbbi iskolai pályafutás motivációs bázisa, a tudás értékének megítélése szempontjából is fontos minta, hogy a szülő számára a könyv fontos ismeretek tárháza, amiből választ lehet kapni az embert izgató kérdésekre.

A 2. táblázat adatai egyértelműen azt jelzik, hogy a 2005-ben segélyezési küszöb alatt élő háztartásokban a gyermekek helyzete jóval kedvezőtlenebbül alakul, mint azt 2001-ben tapasztaltuk. Kevesebb gyerek jut hozzá az egészséges étkezéshez hozzá tartozó friss gyümölcsökhöz, a gyerekek egy negyedének nincs biztosítva a külön fekhely, minden ötödik gyerek játék nélkül nevelkedik otthon, újonnan vásárolt cipőkre csupán a gyerekek 40 százaléka számíthat és drasztikusan csökkent a 2001-es adatok alapján is csak kevés gyereknek osztályrészül jutó „legalább 1 hét nyaralás” aránya. Mindez a szegénység mélyülésére utal és arra, hogy bár ezek a családok komoly erőfeszítéseket tesznek a gyermeknek létfontosságú feltételek megteremtésében, lehetőségeik úgy tűnik jóval korlátozottabbak, mint néhány évvel ezelőtt.

2. táblázat: A gyermeki szükségletek kielégítettsége (azoknak a háztartásoknak az aránya, melyek az adott szükségletet biztosítani tudják a gyermek számára) (%)

	ILO-POV 2001	NKFP 2005
Étkezés	97	95
Meleg téli ruha	94	90
Külön fekhely	89	76
Játék	88	83
Ünneplő ruha	88	76
Gyümölcs	84	64
Könyv	81	64
Ajándék	80	80
Bicikli	68	64
2 pár újonnan vásárolt cipő	56	40
Nyarlás	17	8
N =	169	146

A 2001-es vizsgálat alapján a következőket foglalmaztuk meg: „A források családon belüli elosztása még mindig „fekete doboz” Magyarországon. Adataink annyit sejtetnek, hogy a gyerekek szükségletei talán kissé előbbre sorolódnak, mint a felnőttekéi. Azért nehéz olyan indikátorokat találni, amelyek lehetővé tennék az összehasonlítást, mert a gyerekek szükségletei mások. Mi is szigorúbb standardokat alkalmaztunk: például egy meleg étkezés helyett a gyerekeknel azt kérdeztük, hogy jut-e nekik napi három étkezés. Minden esetre úgy tűnik, hogy a napi három étkezés, a megfelelő alsónemű és a külön ágynemű használata széles körben elterjedt. Nem lehet persze kizárni, hogy az emberek szégyellik szegénységüket, és megszeépitik a valóságot. De még ha adataink pozitív irányba túloznak is, akkor is jó jelnek tekintjük, hogy a szülők egyáltalán tudják, mi kellene a gyerekeknek. A gyerekeknek kedvezés a szegény családok anyagi lehetőségeinek falába ütközik. Legtöbbjük nem tudja a jó képzés megszerzését nehezítő akadályokat elhárítani. A jelek szerint az iskola alapkövetelményeit biztosítják, és ebben – például ingyenes iskolakönyvekkel – a szociálpolitika is segíthet. Ám az oktatás kötelező elemein kívüli tevékenységek, amely a gyermek szélesebb kulturális fejlődését segítenék – mint a szervezett sport, a nyelvtanulás, a számítógéphez hozzájutás – a szegények számára megfizethetetlenek. Ezért is nagyon bizonytalan a szegény gyermekek jövője.” (Ferge, Tausz & Darvas 2002:53.) A 2005-ös vizsgálat adatai alapján úgy tűnik, hogy az a bizonyos „fal” ma már az alapvető szükségletek kielégítésének is korlátot szab.

Szociális támogatások

A gyermekes családok három fontos gyermekellátásban részesülhetnek. Ezek: az *univerzális családi pótlék*, a jövedelemfüggő rendszeres *gyermekvédelmi támogatás* és a gyermekek után járó *adókedvezmény*. Az elmúlt négy évben a családi pótlék összege és reálértéke nőtt, a gyermekvédelmi támogatás összege kisebb mértékben növekedett, értékének alakulása nagyjából követte a segélyezési küszöbként hasz-

nált öregségi nyugdíjminimum változását, az adókedvezmény értéke a 2001-es jelentős emelés után változatlan maradt.

A családi pótlékhoz és a rendszeres gyermekvédelmi támogatáshoz való hozzájutás két vizsgálati időpontunkban csaknem azonosnak bizonyult. Az univerzális családi pótlékban az óvodáskorú gyerekek 96–97 százaléka részesül. (3. táblázat) Előfordulhatnak tévedések a válaszokban, de nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy egyes családok valamiért nem folyamodnak a feltételekhez nem kötött családi pótlékért. A gyermekvédelmi támogatás a gyermekes családok 73–75 százalékához jutott el. Ez az arány igen magas, hiszen segély típusú ellátásról van szó. Más oldalról nézve azonban az igénybevételi adatok két fontos problémára is felhívják a figyelmet. Jövedelmi helyzete alapján az összes vizsgált háztartásnak részéülnie kellene ebben az ellátásban, hiszen az egy főre jutó jövedelmük nem haladja meg a segélyezési küszöböt. Másrészt az adatok, hogy a rendszeres gyermekvédelmi támogatás segítségével nem érhető el, hogy az érintett családok jövedelmi szintje a segélyezési küszöb felé kerüljön. Összességében a rendszeres gyermekvédelmi támogatás kapcsán is megfogalmazható, a segélyezési rendszer legfontosabb gyengesége, hogy az önmagukat nagyon szegénynek tartók gyakran nem is folyamodnak segélyért és a juttatások szintje túl alacsony ahhoz, hogy valószínűleg segítséget jelentsen. A jogosultsági arányoktól elmaradó igénybevételi arányok és különösen a felkínált támogatás csekély volta a legfontosabb gond és a legnagyobb szakmapolitikai kihívás.

3. táblázat: A szociális támogatások igénybevétele (%)

	ILO-POV 2001	NKFP 2005
Családi pótlék	96	97
Gyermekvédelmi támogatás	73	75
Adókedvezmény	45	23
- részben	15	16
- egészben	30	7
Gyes/gyed/gyet	60	81
N =	169	146

2001 és 2004 között lényegesen megváltozott a családi kedvezmény, a gyermekek után érvényesíthető adókedvezmény igénybevétele az alacsony jövedelmű háztartások esetében. Míg az első időpontban a vizsgált családok közül csaknem minden második részben vagy egészben igénybe tudta azt venni, ma már csupán minden ötödik háztartás képes ebből a támogatásból érvényesíteni valamit. Ennek hátterében alapvetően két tényező áll. Egyrészt 2003 óta a minimálbér adómentessé vált, így azok a háztartások, ahol a szülők ily módon alkalmazottak, a családi adókedvezmény nem vehető igénybe. A jelentős csökkenés másik oka: 2001-hez képest jelentősen mérséklődött a rendszeres munkajövedelemmel rendelkező háztartások aránya a vizsgált gyerekek körében (54 illetve 30 százalék, lásd 1. táblázat), s ez jelentősen növelte azoknak az arányát, akik adóköteles jövedelem híján eleve nem tudták érvényesíteni ezt a kedvezményt.

Ezeket az adatokat is figyelembe véve fontos előre lépésnek tekinthetjük a tervezett családtámogatási reformot. A három ellátás összevonásával és egy egységes, a gyermek jogán minden háztartáshoz további feltételek vizsgálata nélkül eljutó új családi pótlék bevezetésével minden gyermekes család részesülhet az ellátásból. Megkapják azok, akik valamilyen okból nem vették igénybe a segítyt és megkapják azok is, akik a minimálbér adómentessége miatt nem tudták érvényesíteni az adókedvezményt, de jövedelmük meghaladta a segélyezési küszöböt is, és azok is, akik a családi kedvezményt csak részben tudták érvényesíteni.

További fontos előrelépés, hogy megszűnik a gyermekes családok megkülönböztető támogatása (könnyen igényelhető adókedvezmény a munkajövedelemmel rendelkezőknek, stigmatizáló segély a szegényeknek), valamint hogy eltűnik egy munkára ellenőztönző ellátási forma (rendszeres gyermekvédelmi támogatás), a helyébe lépő családi pótlék a munkavállalás szempontjából semleges.

Óvoda

Az óvodakezdés minden gyermek életében nehéz időszak. El kell válni a szülőktől, a testvérektől, idegenek között kell lenni, akik nem ismerik a gyermek szokásait, nem tudják, hogy mit szeret és mit nem, új szabályokat kell megtanulni és betartani miközben folyamatosan érkeznek a visszajelzések. Finomabb vagy durvább formában a szegénységben élő gyermek folyamatosan azzal szembesül, hogy neki nincs valami, ami másoknak van, hogy ő nem tud valamit, amit mások már igen, hogy ő nem is lesz olyan, mint a többiek. „Lacinak nem kell átöltöznie, mert nincs tornaruhája.” – mondja az óvó néni a többi gyermeknek. Mit érezhet Laci ilyenkor? „Holnapra hozzatok be kedvenc mesekönyveteket!” – mit él meg ilyenkor az a gyermek, akinek nincs könyve? De ennél határozottabb visszajelzések is érkeznek, amikor a felnőttektől és mintájukat követve a gyermektársaktól ilyen negatív ítéletek érkeznek: „Te ezt úgyse tudod!” „Talán ezt te is megérted.” „Erre talán te is képes vagy.”

Nem véletlen, hogy az óvodáskorú gyermekekkel foglalkozó intézményeknek az a tapasztalata, hogy sok óvodában magatartási vagy teljesítmény problémát mutató gyermeknél már az is látványos javulást hozhat, ha valahol valakik külön, csak vele foglalkoznak, ha valahol ő lehet a középpontban, az ő kívánságai teljesülnek. Ha biztonsággal számíthat arra, hogy meghatározott időben várják, és ha az ő ideje alatt nyugodt körülmények között valóban vele foglalkoznak. Az ilyen elfogadó környezetben annak a feltételei is jobban teljesülnek, hogy a gyermek a sajátjától eltérő elvárásokat is elfogadjon.

A gyermek, fejlődése során, állandóan látja és bírálja saját magát, magatartását, viselkedését, másokhoz fűződő viszonyát. Az általa használt mérce azonban nem minden esetben esik egybe a külvilág (óvónő, társak, más gyermekek szülei stb.) mércéjével. Ezt a más mércét nem lehet megtanítani és utána számon kérni, ennek átvétele, belsővé tétele csak a gyermek aktív érzelmi részvételével alapozható meg.

Míg sokan – és gyakorta megalapozatlanul – vitatják a bölcsődei ellátást, az óvoda intézménye elfogadottá vált. Az óvoda rugalmas napirendjében teret enged a

szabadjátéknak, önálló, kreatív „kézműves” tevékenységeknek, elvégzik – legalábbis Magyarországon – az alapvető egészségügyi és képesség felmérő vizsgálatokat. Sokan itt jutnak elégséges ételhez és tisztálkodási lehetőséghez.

A gyermekek ebben az életkorban már egyre inkább igénylik kortársaik társaságát. „Az anyák munkavállalása pozitív hatású lehet, ha a dolgozó anyák elégedettek, új kihívásokkal szembesülnek, és stimulálőbb környezetet nyújthatnak gyermekük számára. Ám negatív következményekkel járhat, ha az anyák stresszel terheltek, kimerültek és kevesebb figyelmet szentelnek gyermeküknek.” (*Danzinger & Waldfogel 2000:5.*) Nem csupán az anya fizikai egészsége és nem kizárólag a prenatális időszakban, illetve a szoptatás során hat a gyermek fejlődésére, hanem mentális egészségi állapota is. Az anya depressziójáról bebizonyosodott, hogy kockázati tényező a gyermek kognitív fejlődésében és viselkedési formáinak kialakulásában.

A gyermekek fejlődésével foglalkozó kutatók véleménye szerint: „A korai életkorban történő befektetések azzal az előnnyel járnak, hogy a beruházás haszna összeadódik az idők során – a fejlettebb szkilllekkel rendelkező óvodás korú gyermekek többet profitálnak későbbi iskolai tanulmányaik, képzésük során is.” (*Danzinger & Waldfogel 2000:6.*) A jó minőségű ellátást nyújtó, gyermek-centrikus nevelési elveket követő, kreativitásra serkentő, nyitott szemléletű óvodák és leginkább az empátiával rendelkező óvónők lényeges szerepet játszhatnak a családi hátrányok kompenzálásában, a többségi társadalom által elvárt szocializációs sémák elsajátításában. E korai életszakaszban történő beavatkozások csak akkor lehetnek eredményesek, ha a gyermeki lét teljességét, a maga családi és mikro-közösségi összefüggésrendszerében veszik figyelembe. Sokak vélekednek úgy, hogy a deprivációs ciklus megtörésének leghatásosabb útja a gyermekek fejlődésének elősegítése. Ez alapozhatja meg későbbi munkaerőpiaci esélyeiket, családi- és társadalmi életüket.

Magyarországon a 3–5 éves gyerekek 86 százaléka jár óvodába. E nemzetközi összehasonlításban is magas arányt azonban meghaladják néhány ország adatai: Franciaországban, Spanyolországban, Olaszországban, Belgiumban, Hollandiában még többen részesülnek e szolgáltatásból. 2000-ben az Európai Unió országaiiban a négyévesek 90 százaléka járt valamilyen óvodába vagy iskolába. (*Jelentés... 2003:134.*)

Magyarországon összesen 864 olyan település volt található 2003-ban, amelyben nem volt óvoda. E települések átlagos lakosság száma 401 fő, tehát az intézményhiány éppen a hátrányos élethelyzeteket nagyobb valószínűséggel tömörítő településeket érinti leginkább. Kiugróan rossz a helyzet Baranya megyében (182 óvoda nélküli falu), Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (112 óvoda nélküli falu), Somogy megyében (94 óvoda nélküli falu) és Zala megyében (139 óvoda nélküli falu). (*Korintus, Villányi, Mátrai Katalin & Badics 2004:99.*) E települések egy részében magas az időskorúak aránya és kevés a kisgyermeket nevelő család, kevés lenne a normatív támogatás a működtetéshez, így az egyébként is forráshiányos önkormányzatok nem tudják finanszírozni az óvoda fenntartását. (Jelenleg a bölcsődék, és az óvodák fenntartási költségeinek kb. 40 százalékát biztosítja az állami normatíva.)

A rendelkezésünkre álló adatbázisok közül egy tartalmaz adatokat az óvodába járásról. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy bár arról nincsenek információink, hogy a jelenleg óvodáskorú gyerekek jártak-e megelőzően bölcsődébe, a minta jelenleg 0–2 éves korú gyerekei közül mindössze ketten veszik igénybe ezt a szolgáltatást. Ennek alapján feltételezhető, hogy a jövedelmileg hátrányos helyzetű családokban az óvoda az első intézményes tapasztalat a gyermekek számára.

A 2005-ös szegény mintába (az egy főre jutó 35 000 Ft alatti jövedelműek) tartozó összes 3–5 éves gyermeket nevelő háztartásban élő gyermekek többsége jár óvodába.

4. táblázat: Az óvodába járó gyerekek aránya a 2005-ös minta alapján (NKFP) (%)

	Gyerekek száma	Óvodába járó gyerekek száma	Óvodába járó gyerekek aránya (%)	Országos adat (%)
3 éves	80	13	16	70
4 éves	84	57	68	88
5 éves	98	84	88	95
6 éves	76	69 (5 iskolás)	90	72

Hasonló tendenciák jelennek meg egy 2004-ben illetve 2005-ben, egy hátrányos helyzetű kistérségben² végzett vizsgálatban is (*Bass é.n.*).

5. táblázat: A 3–6 éves gyermekek intézményes nevelésének változása életkoronként 2004–2005 (%)

	2004	2005		2004	2005
3 éves	16	28	5 éves	77	100
4 éves	56	68	6 éves	73	67

Megállapíthatjuk, hogy a szegénységben nevelkedő, illetve a hátrányos helyzetű térségekben élő családok gyermekei lényegesen alacsonyabb arányban jutnak hozzá az óvodai ellátáshoz, mint az átlagos vagy annál jobb helyzetben lévők, s az óvodás kor elérése után közvetlenül kevésbé jutnak hozzá a szolgáltatáshoz, mint a beiskolázást megelőző „kötelező” időszakban.

„A fejlett országokban egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az óvodának. A tanulók tanulmányi teljesítményét mérő nemzetközi kutatások mind arra hívják fel a figyelmet, hogy a tanulók közötti teljesítménybeli különbségek már az iskoláztatás korai szakaszában is fennállnak. A családok alacsony jövedelmi és kulturális státusából eredő hátrányokból így a korai fejlesztést és gondozást végző intézményekben kellene és lehetne lefaragni. Ez a szemlélet sajátosan része az élethosszig tartó tanulás eszméjének, ami nemcsak a felnőttkorban emeli ki a folyamatos képzés jelentőségét, de felismeri azt is, hogy a tanulás a születéstől kezdődik, és a korai életszakaszban kapott tapasztalatok, ingerek alapvető fontosságúak a beszéd és gondolkodási készségek, a tanulás iránti pozitív attitűd kialakulásának a szempontjából.” (*Jelentés... 2003:134.*)

² Óvoda a kistérség minden településén működik.

Az óvoda ugyan oktatási intézményként határozódik meg a jogi szabályozás rendszerében, ám a szűkebben vett oktatási rendszeren túlmutató feladatokat is ellát, többet tehet, mint a későbbi tanulási esélyek növelését. Sokan éppen itt jutnak napi háromszori étkezéshez, gyümölcsökhöz, itt ismerkedhetnek meg olyan tárgyakkal, tevékenységekkel, amelyekre otthon nem nyílna alkalmuk. Ahogy az Education Policy Analysis 2002-ben megfogalmazta:³ amennyiben mindenki hozzáférhet a szolgáltatáshoz, a társadalmi egyenlőtlenségek is csökkenhetnek, s erősödhet a társadalmi integráció. Éppen ezért súlyosak a Jelentés a közoktatásról című tanulmány ilyen irányú megállapításai. „Habár 2000 óta a férőhelyek száma már meghaladja az óvodások számát (...), a már említett óvodakutatás keretén belül felkeresett óvodavezetők közül minden negyedik jelezte, hogy kénytelenek a hozzájuk jelentkezők egy részét visszautasítani. Bár évente közel tízezerrel csökken a jelentkezők száma, helyhiány miatt körülbelül ötezer kisgyereket minden évben elutasítanak az óvodák. A visszautasítás második leggyakoribb indoka, hogy a szülők nem dolgoznak, ami az esetek nagy részében munkanélküliséget takar.” (*Jelentés... 2003:135.*) Ma az óvodákban egy csoportra átlagosan 22,1, egy pedagógusra 10,4 gyermek jut. (*Oktatás-statisztikai... 2004.*) Ilyen csoportlétszámokkal a legjobb szándék mellett sem lehet személyre szabott, hátrány kiegyenlítő komplex fejlesztést nyújtani.

Az óvoda nem egyszerűen a gyermekek napközbeni megőrzésére szolgáló intézmény, vagy játszó hely, hanem a társadalmi és szocializációs hátrányok csökkentésének egyik eszköze. Ha a tartós munkanélküli szülők vagy a kisebb gyerekekkel otthon lévő anyukák gyermeke nem jut óvodába, mert van, aki vigyázzon rá nap közben, elesik mindazon szolgáltatásoktól is, amelyeket az óvoda számára nyújthat. Ezért lenne sürgető a gyermekszegénység következményeinek csökkentése szempontjából is a hozzáférési esélyekben meglévő egyenlőtlenségek mérséklése.

DARVAS ÁGNES & TAUSZ KATALIN

IRODALOM

- BASS LÁSZLÓ (é.n.) Egy év. Szociális problémák változása egy hátrányos helyzetű kistérségben. *Esély* (megjelenés előtt).
- ERIC BERNE (1994) *A játszmák*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- DANZINGER, SHELDON & WALDFOGEL, JANE (2000) *Investing in Children: What do we know? What should be do?* CASE paper 34.
- FERGE ZS., TAUSZ K. & DARVAS Á. (2002) *Küzdelem a szegénység és a kirekesztés ellen*. Budapest, Nemzetközi Munkaügyi Hivatal.
- HERMANN IMRE & HERMANN ALICE (1959) *Az első tíz év. A gyermek lelki élete magyar írók, művészek, tudósok önéletrajzában*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- HOFFMANN G., HORÁNYI A. & SCHÖDL L. (1998) *Lélektani alapismeretek*. Budapest, Fővárosi Pedagógiai Intézet.
- HALÁSZ G. & LANNERT J. (eds) (2003) *Jelentés a közoktatásról*. Bp., Országos Közoktatási Intézet.
- KORINTUS M., VILLÁNYI GY., MÁTRAI K. & BADICS T. (2004) *Gyermekeink gondozása és nevelése. Magyarországi háttér tanulmány az OECD „A kisgyermekkorai nevelés és gondozás szakmapolitikájának tematikus vizsgálata” című programjához*. NCSSZI.
- Oktatás-statisztikai évkönyv 2003/2004 (2004). Bp, OM.
http://www.om.hu/letolt/felsoo/stat_felsoo_2003_2004.pdf

3 Idézi a Jelentés a közoktatásról, Országos Közoktatási Intézet, 2003, 134. o.